

ظرفیت‌های اجرایی حقوق عمومی ایران برای تحقق اصل مشارکت زیست‌محیطی

محبوبه رضایی ناندلی*

دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

تاریخ چاپ:.....

تاریخ دریافت: ...

Administrative Capacity of the Public Law in Iran for Realization of the Environmental Participation Principle

Mahboobeh Rezaei Nandali*

PhD. candidate, Department of Public Law, Faculty of Law and Political Science, Tehran, Islamic Azad University

Abstract

In recent decades different countries strictly adopt green view in their basic policy making. It is clear that any success in this course needs to change public approach of all in society. Any changing in patterns of treatment of nature needs legal organizing of participation and needs trying of all sovereignty powers in institutionalizing of environmental participation. The need for this important topic properly advised to member states in international conventions. The legal system of Islamic republic of Iran predicts some capacities for protection of environmental participation by three branches. The subject of this research is protection of environmental participation principle in the light of executive approach of Islamic republic of Iran.

Keywords: Environment, Participation, Sovereignty.

چکیده

درک واقعی مخاطرات ناشی از تخریب محیط‌زیست به‌ویژه در چند دهه اخیر هیچ‌گونه تردیدی در الزام کشورها به اتخاذ نگاه سبزمحور (محیط زیست محور) در سیاست‌گذاری‌های کلان خود باقی نمی‌گذارد. پرواضح است که هر توفیقی در این راه نیازمند تغییر رویکرد عمومی آحاد جامعه است. هرگونه تغییر در الگوهای رفتار با طبیعت نیازمند سازمان‌دهی قانون‌مند مشارکت و نیز اهتمام کلیه قوای حاکمیت، در نهادینه کردن اصل مشارکت زیست‌محیطی است. نیاز به این مهم، به‌درستی در کنوانسیون‌های بین‌المللی به دولت‌های عضو توصیه شده است. نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، ظرفیت‌هایی را برای حمایت قوای سه‌گانه در تحقق مشارکت زیست‌محیطی پیش‌بینی کرده است. حمایت از اصل مشارکت زیست‌محیطی در پرتو رویکرد اجرایی جمهوری اسلامی ایران موضوع تحقیق حاضر است.

کلمات کلیدی: اصل مشارکت، محیط‌زیست، حاکمیت.

* Corresponding author. E-mail Address: mahboobeh.rezaei@gmail.com

مقدمه

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در اصل پنج‌گانه، حفاظت از محیط‌زیست را که نسل امروز و نسل‌های بعدی باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی کرده است. صرف‌نظر از مجادلات حقوقی بر سر بیان این اصل، به‌ویژه در خصوص واژه وظیفه عمومی، می‌توان رویکرد حقوق اساسی کشور به مسئله حفاظت از محیط‌زیست را مورد بررسی قرار داد. تلقی تکلیف عمومی از این مهم، از جمله ناظر به تکلیف حاکمیت جمهوری اسلامی و در ذیل آن قوه مجریه است. اجرای همه‌جانبه این تکلیف، تنها با تعهد دولت به اصول مبنایی حقوق محیط‌زیست و از جمله اصل مشارکت زیست‌محیطی است. از همگانی دانستن وظیفه حفاظت از محیط‌زیست نتیجه دیگری که برداشت می‌شود، اهمیت یک مشارکت عمومی است که بدون آن نتیجه مطلوبی به دست نخواهد آمد. برای ارزیابی اهتمام به اصل مشارکت زیست‌محیطی، شاخصه‌های کمی و کیفی چندی وجود دارد که اهم آنها عبارت‌اند از: اطلاع‌رسانی، مشارکت در تصمیم‌گیری و عدالت زیست‌محیطی.

مفهوم مشارکت عمومی، حداقل از سه پایه ترکیبی حق دانستن، حق دسترسی و کسب اطلاع، و حق اثرگذاری بر تصمیمات، اجرا و نظارت تشکیل شده است که در جای خود به‌اختصار مورد ارزیابی قرار خواهد گرفت. مسئله مشارکت در معنای وسیع کلمه دربرگیرنده انواع کنش‌های فردی و گروهی به‌منظور دخالت در تعیین سرنوشت خود و جامعه و تأثیر نهادن بر فرایندهای تصمیم‌گیری درباره‌ی امور عمومی است [۹]. مشارکت مردمی یک حق است و مردم حق دارند در تصمیم‌سازی‌هایی که بر شرایط زندگی‌شان تأثیر می‌گذارد را دارند [۱۴]. به علاوه، مشارکت مردمی وسیله‌ای برای بهبود نتایج و پیامدهای اقدامات است چون این خود مردم هستند که بهتر می‌دانند چه می‌خواهند و چه چیزی را می‌توانند در راستای برآورده شدن نیازهایشان ارائه دهند [۱۱]. و می‌توان مدعی شد، مشارکت وسیله‌ای است برای آن که مردم در فرایندهای سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی که بر زندگی‌شان تأثیر می‌گذارد ایفای نقش کنند؛ مشارکت زیست‌محیطی نوعی از این تأثیرگذاری شهروندان است [۱۳].

در نظام حقوقی ایران، اعمال قوه مجریه علاوه بر

اموری که طبق قانون مستقیماً بر عهده مقام رهبری قرار گرفته، در صلاحیت رئیس‌جمهور و وزراست. بررسی ظرفیت‌های موجود در جایگاه رهبری، نهاد ریاست جمهوری و سازمان‌های تابع، شخص رئیس‌جمهور و دستگاه‌های دولتی - در کنار وظایف و تکالیف متعدد قوه مجریه که در راستای اجرای قوانین و تنظیم مصوبات لازم است - همگی می‌تواند به پیشبرد اصل مشارکت زیست‌محیطی بینجامد که در تحقیق حاضر مورد توجه است. در کنار توصیف و آسیب‌شناسی وضعیت موجود در محدوده پژوهش حاضر، نگارنده به بررسی ایده‌آل‌ها و شاخصه‌های مربوط به مشارکت زیست‌محیطی در دولت سبز، به‌ترتیب در دو سند اجرایی و راه‌نما که یکی مصوب مورخه ۸۲/۱/۱۷ هیأت وزیران در خصوص اولویت‌های مدیریت سبز و دیگری دستورالعمل راه‌نمای اجرای نظام محیط‌زیست و مدیریت سبز برای وزارتخانه‌ها، دستگاه‌ها و شرکت‌های دولتی تنظیم شده در سازمان حفاظت محیط‌زیست خواهد پرداخت.

شاخصه‌های اصل مشارکت زیست‌محیطی

علی‌رغم پراکندگی‌های مربوط به شاخصه‌های اصل مشارکت زیست‌محیطی، برای تحقق مشارکت زیست‌محیطی می‌توان سه شاخصه عمده را مورد بررسی قرار داد. اعلامیه ریو [۱۵]، دستور کار ۲۱ و کنوانسیون آرهوس بیش از دیگر اسناد بر مردم‌سالاری مشارکتی و تحکیم نقش گروه‌های عمده اجتماعی در تحقق اهداف، سیاست‌ها و روش‌های اجرایی در مورد محیط‌زیست تأکید دارند. این شاخصه‌ها که در کنوانسیون آرهوس مورد تأکید قرار گرفته عبارت‌اند از: اطلاع‌رسانی، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و عدالت زیست‌محیطی که اجمالاً برای ورود به مبحث اصلی مورد بررسی قرار می‌گیرند.

۱- اطلاع‌رسانی

مفهوم این طرح به‌عنوان فرض پیشینی اصل همکاری است که به‌ویژه بعد از حادثه زیست‌محیطی معروف چرنوبیل، در ۲۶ آوریل ۱۹۸۶، اهمیت ویژه‌ای پیدا کرد. با توجه به مبانی مندرج در کنوانسیون‌های زیست‌محیطی، دولت‌ها مکلف به انتشار اطلاعات زیست‌محیطی مرتبط با طرح‌ها و پروژه‌های تأثیرگذار در محیط‌زیست و مقررات‌گذاری برای

الزام اشخاص در این زمینه شده‌اند.

مفهوم اطلاع‌رسانی در یک تعبیر دیگر به حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی قابل فروکاستن است. توسعه مشارکت عمومی تنها با اطلاع‌رسانی و شناسایی حق دانستن امکان‌پذیر است. با بررسی اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای می‌توان نشانه‌های معتبری از شناسایی این حق را ملاحظه کرد.

ماده ۱۰ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر مقرر می‌دارد: «هر شخصی حق آزادی بیان دارد. این حق شامل آزادی دریافت یا ارسال اطلاعات یا عقاید بدون مداخله مقامات عمومی و بدون ملاحظات مرزی اعمال می‌شود». براساس اصل ۱۰ اعلامیه ریو ۱۹۹۲، هر فرد باید در سطوح ملی به اطلاعاتی که مقامات عمومی درمورد محیط‌زیست دارند، دسترسی داشته باشد و دولت‌ها باید با انتشار اطلاعات، حساسیت و مشارکت عموم را تسهیل و تشویق کنند. در اصل ۲۰ اعلامیه استکهلم به موضوع تشویق و تسهیل جریان اطلاعات و انتقال تجربیات زیست‌محیطی توجه ویژه‌ای شده است. علاوه بر این، موارد کنوانسیون‌های متعدد منطقه‌ای و بین‌المللی (۱) در صدد نهادینه کردن اصل اطلاع‌رسانی توجهات مناسبی را داشته‌اند. یکی از این کنوانسیون‌ها کنوانسیون آرهوس است. این کنوانسیون برخلاف دیگر اسناد بین‌المللی به تفصیل به موضوع حق دسترسی به اطلاعات در زمینه محیط‌زیست می‌پردازد و از این نقطه‌نظر یکی از بی‌بدیل‌ترین اسناد بین‌المللی محسوب می‌شود [۱۲]. این کنوانسیون به نوآوری‌هایی در زمینه حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی توجه کرده که بررسی آنها از مجال تحقیق خارج است.

۲- مشارکت در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی

شاخصه دوم تحقق اصل مشارکت، فراهم آوردن امکان مشارکت عمومی در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی است. این شاخصه در اسناد متعدد بین‌المللی مورد توجه ویژه قرار گرفته است. مبانی تحقق این مهم، پیش‌بینی و برقراری سازو کارهایی در جهت بالا بردن سطح آگاهی‌های عمومی و اطلاعات زیست‌محیطی شهروندان، اطلاع‌رسانی از طریق آموزش نظیر برگذاری کارگاه‌های آموزشی و ترویجی محیط‌زیست است که پیامد آن ورود افراد در

تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی است. دستور کار ۲۱ در فصل بیست و سوم خود زیر عنوان «تقویت نقش گروه‌های عمده» بر ضرورت توجه به گروه‌های مختلف در فرایند تصمیم‌گیری زیست‌محیطی توجه خاصی داشته است. بند ۱ ماده ۱۰ کنوانسیون استکهلم و کنوانسیون مربوط به بیابان‌زدایی در ماده ۳ به تشویق مشارکت عمومی در فرایند تصمیم‌گیری و دخالت نهادهای غیردولتی در این خصوص توجه کرده است.

کنوانسیون آرهوس موضوع مشارکت عمومی در فرایند تصمیم‌سازی را به ۳ بخش تقسیم می‌کند: الف) مشارکت در تصمیم‌سازی مربوط به فعالیت‌های ویژه؛ ب) مشارکت در تهیه طرح‌ها و تدوین برنامه‌ها یا سیاست‌های مربوط به محیط‌زیست؛ ج) مشارکت در تهیه هنجارهای الزام‌آور [۱۲].

این کنوانسیون با پیوست ضمائم روند عملیاتی کردن هر یک از این بخش‌ها را مورد توجه قرار داده است.

۳- عدالت زیست‌محیطی

عدالت زیست‌محیطی در اینجا ترجمه‌ای از حق دسترسی و توسل به مراجع اداری و قضایی در حوزه محیط‌زیست است. توجه به این شاخصه مهم در تحقق اصل مشارکت زیست‌محیطی می‌تواند دربردارنده ضمانت اجرایی اداری و قضایی نیز باشد. این حق دربردارنده الزام به شفافیت در «همه ارکان نظام و مقامات عالی سیاسی، قضایی، اداری و اجرایی نسبت به یکدیگر، نسبت به مراجع مستقل، جوامع مدنی و مردم» است [۱۸].

عدالت زیست‌محیطی در این مفهوم در اسناد متعدد بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است. مواد ۱۸ و ۱۹ پیش طرح سومین میثاق بین‌المللی مربوط به حقوق همبستگی سازمان ملل متحد به صراحت توسل مؤثر به مراجع ملی و حضور در پیشگاه مراجع مزبور و حق قربانی نسبت به درخواست جبران خسارت اشاره می‌کند.

براساس ماده ۲۲ اعلامیه استکهلم، دولت‌ها باید در توسعه بیشتر حقوق بین‌الملل درمورد مسؤولیت و جبران خسارت قربانیان آلودگی و دیگر خسارات زیست‌محیطی ناشی از فعالیت‌های انجام شده در مناطق واقع در حیطه صلاحیت یا نظارت آنها و در خارج از مناطق تحت صلاحیت ملی همکاری کنند. این اصل با تغییراتی در اصل

۱۳ اعلامیه ریو نیز مورد توجه قرار گرفته است.

ماده ۹ کنوانسیون آرهوس، موضوع توسل به مراجع اداری و قضایی را پیش‌بینی کرده است. در صدر این ماده توجه دولت‌های عضو به این موضوع جلب شده که امکان توسل به یک مرجع مستقل یا یک مرجع قضایی بی‌طرف به‌وسیله قانون را ایجاد کنند.

تأکید برخی کنوانسیون‌های زیست‌محیطی بر ضرورت پیش‌بینی نظام قانونی توسل به مراجع اداری و قضایی و نیز منوط حاکم بر پیش‌بینی ضمانت اجراها، همگی دلالت بر اهمیت عدالت زیست‌محیطی به‌عنوان شاخص سوم تحقق مشارکت زیست‌محیطی دارد.

اساسی، فرصتی قانونی فراهم شده است که می‌تواند در جهت تحقق اهداف حفاظت از محیط‌زیست و ایجاد مشارکت عمومی مورد استفاده قرار گیرد. تعیین سیاست‌های کلی نظام پس از مشورت با مجمع تشخیص و نظارت بر اجرای سیاست‌های کلی نظام براساس اصل یکصد و ده قانون اساسی بر عهده رهبری است. سیاست‌گذاری در امور کشورداری عبارت است از تعیین، تدوین و ارائه ضوابط و موازینی که در آن مقتضیات کلی دولت اعمال و مصالح جمعی ملت تأمین می‌شود. سیاست‌گذاری از امور مدیریت سیاسی است که متکی به اصول مهم برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، نظارت و کنترل است [۸].

شناسایی و تضمینات اجرایی اصل مشارکت

زیست‌محیطی در ایران

با قبول این پیش‌فرض که تحقق مشارکت زیست‌محیطی در جهت حفاظت از محیط‌زیست در نگاه کلان حاکمیت جمهوری اسلامی و در عالی‌ترین سطح قانون‌گذاری (قانون اساسی) مورد توجه قرار گرفته است. نقش قوه مجریه و دستگاه اجرایی کشور در تحقق این مهم چیست؟

از مصادیق بهره‌گیری از این امکان قانونی در جهت تحقق مشارکت زیست‌محیطی، نامه مورخه ۱۳۷۲/۸/۱۸ مقام مذکور، خطاب به ریاست جمهوری در خصوص سیاست‌های کلی حاکم بر برنامه دوم توسعه است که در بند ۵ نامه «اهتمام لازم به بخش‌های اجتماعی از قبیل آموزش و حفظ محیط‌زیست...» و در بند هشتم «توجه و عنایت مبری بر مشارکت عامه مردم در سازندگی کشور در چهارچوب قانون اساسی و اصول و ارزش‌های حاکم بر جامعه» درج شده است.

نقش راهبردی مقامات اجرایی کشور در تحقق

مشارکت زیست‌محیطی

در بررسی نقش راهبردی مقامات اجرایی کشور برای تحقق مشارکت زیست‌محیطی به ظرفیت‌های برخاسته از جایگاه مقامات سیاسی و اداری عالی (رهبری، رئیس‌جمهور و وزرا) توجه شده است.

– **جایگاه رئیس‌جمهور:** براساس اصل یکصد و سیزده (۳) قانون اساسی، رئیس‌جمهور در سطح داخلی و بین‌المللی قرار دارد. ریاست‌های عالی مجامع، هیئت‌ها و شوراهای عالی کشور چون شورای بازنگری قانون اساسی و شورای عالی امنیت ملی بر عهده رئیس‌جمهور است. امضای قوانین داخلی، عهدنامه‌ها و مقاله‌نامه‌های بین‌المللی و شرکت در روابط خارجی همگی بر عهده ایشان واگذار شده است. مسئولیت اجرای قانون اساسی براساس اصل ۱۱۳ قانون اساسی به عهده رئیس‌جمهور است که از جمله مسئولیت ایشان برای تحقق مشارکت عمومی در زمینه‌های مختلف و از جمله مشارکت زیست‌محیطی و مسئولیت اجرای اصل ۵۰ قانون اساسی در خصوص حفاظت از محیط‌زیست به عهده ایشان گذاشته شده، و قوانین عادی ابزارهای لازم را برای تحقق این مهم برای ایشان فراهم کرده است. جایگاه ایشان در ریاست عالی سازمان‌های وابسته، از جمله سازمان حفاظت محیط‌زیست، مسئولیت مستقیم تحقق مشارکت

– نقش مقام رهبری: موقعیت رسمی مقام رهبری

در قانون اساسی، ایشان را در عالی‌ترین جایگاه اجرایی کشور قرار داده است. توجه به اصول یکصد و هفتم و پنجاه و هفتم قانون اساسی (۲)، به‌خوبی مبین جایگاه رهبری و پتانسیل‌های قانونی ناشی از این جایگاه است. با استنباط از اصل یکصد و سیزدهم، رهبر عالی‌ترین مقام رسمی کشور است. با پذیرش فرض حاکمیت دوگانه داخلی و بین‌المللی، در خصوص حاکمیت داخلی، در این که رهبر عالی‌ترین مقام سیاسی است، تردیدی نیست [۸].

علاوه بر ظرفیت‌های بی‌ظییری که اطلاق ولایت مقام رهبری ایجاد می‌کند، در بازتاب وظایف و اختیارات رهبری در اداره عالی کشور، موضوع اصل یکصد و هفتم قانون

زیست‌محیطی را به ایشان واگذار می‌کند.

براساس اصل ۱۲۷ قانون اساسی (۴) رئیس‌جمهور می‌تواند با تعیین نمایندگان از متخصصین امر، در جهت گسترش مشارکت زیست‌محیطی نقش اساسی بازی کند. سوگند رئیس‌جمهور با آثاری که بر آن مترتب است از مسئولیت‌های گسترده ایشان برخاسته است. در این جهت رئیس‌جمهور در راستای پاسداری از قانون اساسی و پشتیبانی از حق سوگند یاد می‌کند.

— نقش وزرا در در تحقق اصل مشارکت

زیست‌محیطی: وزراء، اعضای هیئت دولت‌اند و علاوه بر این که واجد مقام سیاسی و اداری عالی هستند به‌عنوان عضو هیئت وزیران، نقش اصلی را در تحقق سیاست‌های اجرایی کشور دارند. علاوه بر آن به‌عنوان مسئولین اصلی اجرای قوانین مصوب پارلمان از جایگاه بالایی برخوردارند. وزراء به‌عنوان عضو کابینه در مصوبات زیست‌محیطی هیئت وزیران امکان افزایش مشارکت زیست‌محیطی آحاد جامعه را دارند. علاوه بر آن برخی وزارتخانه‌ها به‌دلیل جایگاه خاص خود یا به‌دلیل ارتباط تنگاتنگ حوزه فعالیت وزارتخانه متبوع با مسائل زیست‌محیطی از نقش کلیدی‌تری برخوردارند. وزارت اقتصاد و وزارت صنایع و معادن و جهاد کشاورزی در برنامه‌ریزی‌های خود می‌بایست دغدغه‌های زیست‌محیطی را با افزایش مشارکت عمومی مردم در نظر داشته باشند. ترک این مسئولیت خطیر از سوی وزارتخانه‌های مذکور می‌تواند آثار سوء خطرناکی ایجاد کند.

در کنار این وزارتخانه‌ها، وزارت آموزش و پرورش و وزارت آموزش عالی ظرفیت فوق‌العاده‌ای برای توسعه مشارکت زیست‌محیطی دارند. وزارت آموزش و پرورش در مقطع ابتدایی که کودکان و دانش‌آموزان از نظر فکری و احساسی آمادگی پذیرش مطالب و تأثیرپذیری بیشتر دارند باید از طریق کتب درسی، برنامه‌های سخنرانی و فیلم‌ها، توأم با مشاهدات عینی و علمی به این امر بپردازد. وزارت آموزش عالی نیز باید با گنجایش واحد مطالب زیست‌محیطی، تمهیدات، علل و اقدامات در رشته‌های دانشگاهی به تناسب اهمیت آن در رشته‌های مربوط، سطح اطلاعات زیست‌محیطی دانشجویان را ارتقاء دهد [۶].

علاوه بر اهمیت نقش وزراء به‌عنوان مسئول وزارتخانه متبوع، حضور وزرا در هیئت وزیران به‌عنوان

بخشی از دولت به آن‌ها نقش مضاعفی اعطا کرده است که طبعاً با توجه به زمینه‌های این حضور، می‌تواند ظرفیت مناسبی برای پیشبرد مشارکت زیست‌محیطی در کشور ایجاد کند.

در درون دولت کمیسیون‌های متعددی ایجاد می‌شود و حضور وزراء به تناسب موضوع در این کمیسیون‌ها یکی از این موارد است. علاوه بر برخی از کمیسیون‌های دائمی مانند کمیسیون فرهنگی (۵) که می‌تواند در راستای افزایش فرهنگ زیست‌محیطی و آموزش و اطلاع‌رسانی به توسعه مشارکت زیست‌محیطی شهروندان بینجامد، هیأت دولت نیز می‌تواند به‌اقتضای مورد و با استفاده از اختیار تشکیل «کمیسیون خاص»، در موارد ضروری در جهت افزایش مشارکت زیست‌محیطی گام‌های اساسی بردارد.

حمایت از اصل مشارکت زیست‌محیطی در قالب

وظیفه نهادهای قوه مجریه

هرچند در فصل مربوط به قوه مجریه، از وظیفه نهادی قوه مجریه نامی برده نشده، در مقدمه قانون اساسی به اجرای احکام و مقررات اسلامی به‌منظور رسیدن به روابط و مناسبات عادلانه حاکم بر جامعه تصریح شده است. مجلس شورای اسلامی در راستای تحقق اصل ۵۰ قانون اساسی مصوبات متنوعی را به تصویب رسانده و عموماً در کلیه این قوانین به مشارکت زیست‌محیطی به‌عنوان ابزار اجرای قانون توجه ویژه شده است؛ مضافاً این که به عناصر اصل مشارکت زیست‌محیطی مانند اطلاع‌رسانی، مشارکت در تصمیم‌گیری‌ها و عدالت زیست‌محیطی در قالب تبیین یک نظام اداری و قضایی مناسب توجه شده است. عملیاتی کردن این مصوبات و اجرای مفاد آنها وظیفه قوه مجریه است. درک درست قانون و اجرای دقیق آن می‌تواند غرض قانون‌گذار را از تصویب قوانین برآورده سازد. هرگونه اهمال در اجرای مفاد این قوانین می‌تواند امکان تحقق مشارکت زیست‌محیطی را کاهش دهد.

تضمینات اصل مشارکت زیست‌محیطی در مصوبات

قوه مجریه

علاوه بر مواردی که هیئت وزیران یا وزراء مکلف به تدوین آئین‌نامه‌های اجرایی قوانین شده‌اند، هیئت وزیران حق تدوین آیین‌نامه‌های مستقل را دارد. در این راستا،

تحقق مشارکت زیست‌محیطی را توجه به ارکان آموزش و اطلاع‌رسانی قرار داده است. در کنار این توجه ویژه، با اعلام برخی از ممنوعیت‌های قانونی و نیز پیش‌بینی برخی از اختیارات انتظامی برای تحقق اهداف آیین‌نامه - مانند لغو پروانه حمل سلاح به تقاضای سازمان حفاظت محیط‌زیست و توسط وزارت دفاع - گام‌های ضعیفی به سمت تحقق عدالت زیست‌محیطی برداشته شده است.

آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب مصوب ۱۳۷۳ هیأت وزیران، که کلیه آب‌های داخلی چاهی و دریایی سرزمین تحت حاکمیت ایران را شامل می‌شود، وزارتخانه‌ها و دستگاه‌های دولتی زیادی را درگیر اجرای مقررات آیین‌نامه می‌کند بدون آن که یک ساختار حقوقی برای مشارکت عمومی در جلوگیری از آلودگی آب تعبیه کرده باشد. این آیین‌نامه صرفاً در ماده ۲۰، تشویق مسئولین منابع آلاینده را به رفع آلودگی و ایجاد انگیزه مشارکت در آن‌ها مورد پیش‌بینی قرار داده است. آیین‌نامه اجرایی قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۶ نیز این ایراد اساسی را دارد. نوع نگاه امنیتی در انتشار اطلاعات مربوطه و محدود کردن آن به اطلاع‌رسانی به مسئولین واحدهای آلاینده در ماده ۸ آیین‌نامه، از نقاط ضعف و جایگاه اصل مشارکت در این آیین‌نامه است. در آیین‌نامه اجرایی نحوه جلوگیری از آلودگی صوتی مصوب ۱۳۷۸ نیز شاهد یک نظام مشارکت همگانی در حفاظت از محیط‌زیست نیستیم؛ اگرچه در این آیین‌نامه نیز امکان دستیابی سازمان حفاظت محیط‌زیست به آمار و اطلاعات مورد نیاز و نیز ارائه اطلاعات مورد نیاز به عاملین منابع آلاینده مورد توجه قرار گرفته است. در آیین‌نامه اجرایی بندهای ب، ج و د ماده ۴۵ قانون اصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن در موارد معین، مصوب ۱۳۷۵ هیأت وزیران، به شکل جدیدی از مشارکت زیست‌محیطی توجه شده و هیأت وزیران به گونه‌ای از مشارکت با عنوان «مشارکت در تأمین هزینه‌های زیست‌محیطی» پرداخته است. براساس مواد ۴، ۵، ۶ و ۸ این آیین‌نامه، کارخانجات، کارگاه‌ها و واحدهای صنعتی و معدنی به مشارکت مالی در حفاظت محیط‌زیست ملزم شده‌اند. هزینه‌های داوطلبانه این واحدها در حفاظت از محیط‌زیست جزء هزینه‌های قابل قبول مالیاتی آن‌ها محاسبه خواهد شد. براساس ماده ۷ آیین‌نامه مذکور، مصادیق مشارکت

دولت در سال‌های گذشته و در اجرای قوانین زیست‌محیطی مصوب مجلس، به تصویب آیین‌نامه‌های اجرایی پرداخته است. همچنین در موارد متعدد دیگری، هیأت وزیران در چارچوب اصل ۱۳۸ قانون اساسی مبادرت به تصویب آیین‌نامه‌های مستقل زیست‌محیطی کرده است. اگرچه کماکان خلأ تعیین چارچوب مشارکت زیست‌محیطی در یک مصوبه قانونی وجود دارد ولی در مصوبات زیست‌محیطی قوه مجریه بارها مشارکت زیست‌محیطی و ارکان آن مورد توجه قرار گرفته است.

یکی از قوانین پایه در حوزه حفاظت از محیط‌زیست، قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست مصوب ۱۳۵۳ است. براساس این قانون همکاری یک ساختار سازمانی اداری برای حفاظت از محیط‌زیست پیش‌بینی شده است. در ماده ۲ این قانون، به عضویت چهار عضو متخصص از اشخاص غیردولتی در تصمیم‌گیری‌های زیست‌محیطی اشاره شده است. در ماده ۷ قانون مذکور، به ارکان مشارکت زیست‌محیطی به‌عنوان یک ابزار حفاظتی توجه ویژه شده است. براساس تجویز ماده ۲۱ آیین‌نامه اجرایی، قوه مجریه موظف به تنظیم آیین‌نامه اجرایی شده است. این آیین‌نامه در تاریخ ۱۳۵۴/۱۲/۳ به تصویب هیأت وزیران رسیده است. براساس فصل پنجم آیین‌نامه، مقررات اجرای برنامه‌های آموزشی حفاظت و بهسازی محیط‌زیست در ۵ ماده قانونی تبیین شده است. اهم این برنامه‌ها عبارت‌اند از: هدایت افکار عمومی در زمینه حفاظت و بهسازی محیط‌زیست براساس برنامه‌های خاص آموزش، همکاری با مراجع آموزشی در جهت ترویج مشارکت زیست‌محیطی در برنامه‌های درسی دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه و عالی، تأسیس آموزشگاه‌های خاص مربوط به حفاظت از محیط‌زیست براساس قوانین مربوطه.

براساس آیین‌نامه اجرایی قانون شکار و صید، مصوب ۱۳۶۴ هیأت وزیران، قوه مجریه به سمت رویکرد محدودکننده آزادی‌های عمومی پیش رفته است که اصولاً رویکردی غیرمشارکتی است ولی در موارد و بخش‌های مختلف مشارکت سازمانی را برای اجرای درست آیین‌نامه مورد توجه قرار داده است. به علاوه در فصل پنجم، اجرای برنامه‌های آموزشی توسط وزارت آموزش و پرورش را برای آگاهی عمومی از خطوط قرمز آیین‌نامه خواستار شده است. این در آیین‌نامه بسیار حائز اهمیت است؛ محور اساسی

انتشار است. طبق این مصوبه، اصل اطلاع‌رسانی به‌عنوان یکی از عوامل تحقیق مشارکت زیست‌محیطی مورد توجه جدی قرار گرفته است.

تصویب‌نامه هیأت وزیران راجع به استانداردهای حد مجاز خروجی از کارخانجات و کارگاه‌های صنعتی که در راستای اجرای ماده ۱۵ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، مصوب ۱۳۷۴، تنظیم شده با ارائه جداول مختلف به تفصیل به اطلاع‌رسانی در خصوص میزان استاندارد آلاینده‌ها پرداخته است و از این حیث یک گام فنی بسیار مناسب در جهت تحقق مشارکت زیست‌محیطی شهروندان به حساب می‌آید. این پیش‌بینی فنی متأسفانه با یک نظام ضمانت اجراء جهت تحقق عدالت زیست‌محیطی همراه نیست چرا که ماده ۱۵ قانون مذکور فاقد ضمانت اجرای دقیق و مناسب بوده و آیین‌نامه اجرایی قانون نیز در راستای تحقق عدالت زیست‌محیطی گام جدی برداشته است.

براساس ماده ۷ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، وضعیت اضطراری آلودگی هوای شهرها به تشخیص وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی پیش‌بینی شده که طی آن شرایط علاوه بر اعمال محدودیت‌های موقت زمانی، مکانی و نوعی برای منابع آلاینده، باید موضوع و شرایط بلافاصله از طریق رسانه‌های همگانی به اطلاع عموم برسد. اجرای چنین شرایطی - که در کلان‌شهرهای ایران سابقه فراوانی دارد - نیازمند اتخاذ تدابیر اجرایی مناسب خواهد بود در همین راستا شورای عالی هماهنگی ترافیک شهرهای کشور مبادرت به تصویب «دستورالعمل اجرایی وضعیت اضطراری آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۷» کرده است. این اقدام تقنینی قوه مجریه یکی از مصوبات زیست‌محیطی مبتنی بر اصل مشارکت زیست‌محیطی است. در مقدمه این دستورالعمل علاوه بر توصیه‌های فنی به نهادهای ذی‌ربط برای توجیه حقوقی محدودیت‌های استفاده از خودرو به یک نکته حقوقی اشاره شده است و آن «تفکیک حق از امتیاز» است. براین اساس، امکان استفاده خودروی شخصی نه یک حق، بلکه یک امتیاز تلقی شده است. در صورتی که استفاده از این امتیاز منافع شخصی را به مخاطره اندازد باید این امتیاز را سلب کرد. صرف نظر از مناقشه‌ای که بر سر مفهوم حق و تمایز آن از امتیاز وجود دارد، این اقدام تقنینی قوه مجریه را باید در قالب تحقق عدالت

کارخانجات، کارگاه‌ها و واحدهای صنعتی در حفاظت از محیط‌زیست در ۷ بند مورد توجه قرار گرفته است که اهم آن عبارت است از: انجام مطالعات و تحقیقات کاربردی به‌منظور پیشگیری و کنترل آلودگی، پرداخت هزینه‌های کارشناسی و خدمات فنی رفع آلودگی، برگزاری دوره‌های آموزشی و ارائه آموزش‌های لازم برای ترویج مسائل زیست‌محیطی و تنویر افکار عمومی و اشاعه فرهنگ زیست‌محیطی. با توجه به شیوه نگارش آیین‌نامه موصوف، بخشی از مشارکت کارخانجات، کارگاه‌ها و واحدهای صنعتی در حفاظت از محیط‌زیست، در چارچوب اصل زیست‌محیطی «آلوده کننده پردازد» (۶) صورت خواهد گرفت.

اعمال آیین‌نامه اجرایی قانون حفظ و تثبیت کناره و بستر رودخانه‌های مرزی، مصوب ۱۳۶۳ هیئت وزیران، در راستای اجرای مفاد قانون مصوب مجلس تنها در سایه مشارکت نظام‌مند دستگاه‌های دولتی ذی‌ربط (از جمله وزارت نیرو) با مالکین مجاور رودخانه‌ها، و از طرفی در سطح بین‌المللی با کشورهای هم‌مرز، امکان‌پذیر خواهد بود. در فصل مربوط به وظایف و مسئولیت‌ها، طیف مشارکتی وسیعی با همکاری نهادهای مختلف کشوری و لشکری و با حضور مالکین و افراد خصوصی، و نیز مشارکت تضمینی با کشورهای هم‌مرز برای حفاظت از محیط‌زیست رودخانه‌های مرزی پیش‌بینی شده است.

در خصوص محیط‌زیست مناطق دریایی جمهوری اسلامی ایران، هیئت وزیران طی دو مصوبه مختلف، با عناوین «آیین‌نامه احداث و استفاده از تأسیسات در قاره و منطقه انحصاری اقتصادی ایران در خلیج فارس و دریای عمان مصوب ۱۳۷۵» و «آیین‌نامه نحوه انجام پژوهش‌ها و تحقیقات علمی در مناطق دریایی یکی از مبانی حفاظت از محیط‌زیست این مناطق اشاره داشته است.

براساس مصوبه دوم، علاوه بر این که متقاضی فعالیت در این مناطق مکلف است اطلاعات معین را به شرح فرم شماره ۱ ضمیمه، حداقل ۶ ماه قبل از زمان اجرای طرح تحقیقاتی به وزارت خارجه تقدیم کند، نتایج فعالیت، پژوهش و تحقیقات علمی نیز باید به اطلاع وزارتخانه یا سازمان تخصصی ذی‌ربط و نیز مرکز ملی اقیانوس‌شناسی برسد؛ نتایج مذکور با توجه به توافق دولت ایران توسط رسانه‌های عمومی داخلی و بین‌المللی قابل

پرورش در مقطع ابتدایی که کودکان و دانش‌آموزان از نظر فکری و احساسی، آمادگی پذیرش مطالب و تأثیرپذیری بیشتری دارند، باید از طریق کتب درسی، برنامه‌های سخنرانی و فیلم‌ها، توأم با مشاهدات عینی و علمی وزارت آموزش عالی، با گنجایش واحد مطالب زیست‌محیطی سطح اطلاعات زیست‌محیطی کودکان و دانش‌جویان را ارتقاء دهند [۶]. اینک در وزارت آموزش عالی، فعالیت‌هایی در این زمینه آغاز شده است. (۷)

سازمان صدا و سیما، می‌تواند در ارتباط مستمری که با مردم دارد، در اطلاع‌رسانی و بالا بردن اطلاعات عمومی مردم درباره محیط‌زیست نقش مهمی ایفا کند.

سازمان تبلیغات اسلامی و حوزه‌های علمیه نیز می‌تواند به سهم خود در اطلاع‌رسانی، راجع به مسائل محیط‌زیست و ایجاد فرهنگ زیست‌محیطی، به‌ویژه توصیه‌های دین مبین اسلام در مورد حفظ محیط‌زیست، و حتی قرار گرفتن اطلاعات و مطالب زیست‌محیطی در تحصیلات حوزوی اقدام کند. (۸)

سازمان حفاظت محیط‌زیست، متولی اصلی اجرایی حقوق محیط‌زیست در ایران است. البته فهرست عملکرد این سازمان، بسیار متنوع‌تر از حوزه اجراست.

براساس گزارش کمیسیون جهانی محیط‌زیست در سال ۱۹۸۷، آموزش محیط‌زیست باید در تمام سطوح رشته‌ها و برنامه‌های آموزشی وارد شود. این آموزش مردم را در شناخت جهان طبیعی و سازگاری با آن کمک می‌کند [۱۰]. دستور کار ۲۱ نیز در این خصوص، توصیه‌هایی را متوجه کشورها کرده است (۹). در این راستا سازمان حفاظت محیط‌زیست اقدام به تأسیس معاونت آموزش و برنامه‌ریزی مشتمل بر سه دفتر مستقل کرده است؛ از جمله این دفاتر «دفتر آموزش زیست‌محیطی» است که وظایف متنوعی در این زمینه بر عهده گرفته است.

دفتر دوم معاونت برنامه‌ریزی سازمان حفاظت محیط‌زیست، «دفتر طرح، برنامه و اطلاع‌رسانی» است که با روزآمد کردن شبکه اطلاعات زیست‌محیطی سازمان و ایجاد مرکز اطلاع‌رسانی و بانک زیست‌محیطی و شبکه ارتباط در سازمان مرکزی و واحدهای خارج از مرکز، وظایفی را در این خصوص به عهده دارد. (۱۰)

زیست‌محیطی که از ارکان لازم برای مشارکت زیست‌محیطی تلقی می‌شود، مورد بررسی قرار دارد. در راستای تحقق عدالت زیست‌محیطی می‌توان محدودیت‌های اعلام شده را توجیه کرد. دستورالعمل مذکور یکی از عملیاتی‌ترین اقدامات تضمینی قوه مجریه است و طی آن سه وضعیت آلودگی هشدار، اضطرار و بحران را مورد توجه قرار داده است. نحوه مدیریت این سه وضعیت همگی مبتنی بر اصل اطلاع‌رسانی است. در وضعیت «هشدار» مشارکت عمومی از طریق توصیه به مردم با برگه‌های اطلاع‌رسانی و توصیه به ادارات و ارگان‌های دولتی مورد توجه قرار گرفته است. در وضعیت «اضطراری» مشارکت عمومی از طریق سیاست‌های توصیه‌ای در کنار برخی سیاست‌های الزام‌آور و محدودکننده آزادی به‌عنوان عامل راه‌گشا پیش‌بینی شده است. در شرایط اضطرار علاوه بر مشارکت‌های داوطلبانه موضوع وضعیت هشدار، میزان محدودیت‌ها و ممنوعیت‌ها افزایش یافته است. بدون تردید توفیق نهایی این دستورالعمل ارتباط نزدیک با کیفیت مشارکت عمومی مردم و مسئولان خواهد داشت.

در کنار این سیاست‌ها، شورای عالی حفاظت محیط‌زیست طی مصوبه شماره ۱۶۵ مورخه ۷۷/۱۰/۲۳، با عنوان اعطای جایزه به اشخاص و مؤسسات، اعلام داشته است برای تشویق فعالیت‌های زیست‌محیطی و در راستای افزایش مشارکت در این زمینه، به فعالیت‌های عمده زیست‌محیطی جایزه‌ای اعطاء می‌کند. توسعه سیاست‌های تشویقی در کنار سیاست‌های بازدارنده در ذیل فعالیت‌های نهادهای اجرایی کشور می‌تواند به افزایش مشارکت زیست‌محیطی منتهی شود.

ظرفیت سازمانی قوه مجریه برای حمایت از مشارکت زیست‌محیطی

در مورد حفاظت از محیط‌زیست، مسئله «فرهنگ و فرهنگ‌سازی» یکی از عوامل نجات و حفظ محیط‌زیست از تهدیدات گوناگون است. در پایه‌گذاری فرهنگ حفاظت محیط‌زیست و ترویج و توسعه آن، وزارت آموزش و پرورش، آموزش عالی، سازمان صدا و سیما، سازمان تبلیغات اسلامی، حوزه‌های علمیه و سازمان حفاظت محیط‌زیست، نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. وزارت آموزش و

نتیجه‌گیری

قریب به اتفاق آنها را نیز امضاء و تصویب کرده است، همچنان ضعف‌ها و نواقصی وجود دارد. به طور کلی ایران در این حوزه و برای انجام تعهدات بین‌المللی خود در زمینه حفاظت از محیط‌زیست اقداماتی انجام داده، ولی این تلاش و کوشش‌ها کافی به نظر نمی‌رسد. زیرا هنوز بستری مناسب برای تحقق مؤثر و واقعی مؤلفه‌های اصل مشارکت زیست‌محیطی در حقوق ایران فراهم نشده است. با وجود این باید امیدوار بود که تصویب لایحه پیشنهادی قانون آیین دادرسی کیفری و لایحه قانونی دسترسی آزاد به اطلاعات بتواند گوشه‌ای از خلأهای موجود را پر کند.

پی‌نوشت‌ها:

۱- این شاخصه‌ها همچنان در اسناد زیر مورد توجه قرار گرفته است:

اصل بیستم اعلامیه ریو؛ اصل بیست و یکم اعلامیه ریو؛ مقدمه و فصل ۳۶ دستور کار ۲۱، بند ج، اصل ۱؛ اصول حفاظت از جنگل‌ها؛ بیانیه اجلاس جهانی توسعه پایدار، آفریقای جنوبی، ژوهانسبورگ ۲۰۰؛ ماده ۲۷ کنوانسیون حمایت از میراث فرهنگی و طبیعی جهان، یونسکو ۱۹۷۲؛ ماده ۲ کنوانسیون تجارت بین‌المللی گونه‌های جانوران و گیاهان وحشی در معرض خطر انقراض و نابودی - واشنگتن ۱۹۷۳؛ ماده ۵ کنوانسیون حفاظت از گونه‌های مهاجر وحشی، بن؛ ماده ۴ کنوانسیون وین برای حفاظت از لایه ازن، ۱۹۸۷؛ ماده ۶ کنوانسیون بازل درباره کنترل انتقالات برون مرزی مواد زاید زیان‌بخش و دفع آنها، ۱۹۸۹؛ ماده ۴ کنوانسیون سازمان ملل متحد در مورد تغییرات آب و هوا (تغییرات اقلیمی)، نیویورک، ۱۹۹۲؛ ماده ۱۳ کنوانسیون تنوع زیستی، بندهای ۲ و ۳؛ ماده ۲۳ پروتکل ایمنی زیستی کارتاگنا، ناپروبی ۲۰۰۰. همچنین برای مطالعه بیشتر مراجعه شود به:

ویژه، محمدرضا. «حقوق دسترسی به اطلاعات محیط‌زیست، بررسی حقوق بشر اروپایی»، مجله محیط‌شناسی، سال سی و دوم، شماره ۴۰، زمستان ۱۳۸۵.
۲- قسمتی از اصل یکصد و هفتم: «رئیس‌منتخب خبرگان ولایت امر و همه مسؤولیت‌های ناشی از آن را برعهده خواهد داشت». همچنین براساس اصل ۵۷ قانون اساسی، قوای حاکم در جمهوری اسلامی ایران عبارت‌اند از: قوه مقننه، قوه مجریه و قوه قضاییه که زیر

تحقیق حاضر نشان داد که اصل مشارکت یکی از اصول مهم حقوق بین‌الملل محیط‌زیست محسوب می‌شود که مرکب از سه مولفه حق دسترسی به اطلاعات زیست‌محیطی، مشارکت عموم در فرایند تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری و دسترسی و توسل به مراجع اداری و قضائی در حوزه محیط‌زیست است. شناسایی این اصل در اسناد مختلف بین‌المللی از جهات زیادی اهمیت دارد: نخست با شناسایی این اصل در اسناد بین‌المللی و تکرار آن می‌توان امیدوار بود که به تدریج مقدمات اولیه مربوط به فرایند شکل‌گیری قاعده عرفی در این حوزه فراهم شود.

دوم شناسایی و اجرای اصل مشارکت به مثابه اجرای حق بر محیط‌زیست سالم است؛ چه اجرای مؤلفه‌های این اصل، به مفهوم حق بر محیط‌زیست سالم است. اگرچه حق مزبور اساسی شده و در قوانین اساسی بسیاری از کشورها درج شده، این امر به تنهایی کفایت نمی‌کند و باید به صورت محسوس به مرحله اجرا گذاشته شود. اصل مشارکت این موقعیت را برای تحقق واقعی و مؤثر حق بر محیط‌زیست در عالم خارج فراهم می‌سازد.

سوم محور اصلی اصل مشارکت معطوف به بازیگران غیردولتی است، زیرا بدون مداخله ایشان در عمل این اصل مفهوم خود را از دست خواهد داد. نقش‌دهی به این بازیگران به طور عام، در حقوق بین‌الملل محیط‌زیست اهمیت زیادی دارد زیرا می‌تواند به خوبی در دو فرایند تصمیم‌سازی زیست‌محیطی و توسل به مراجع قضائی مشارکت کند. اطلاعات تخصصی بعضی از سازمان‌های غیردولتی زیست‌محیطی منبعی مفید برای تنظیم و تدوین برنامه‌ها و سیاست‌های محیط‌زیستی تلقی می‌شود که از آن جمله می‌توان به تجربیات و همکاری این سازمان‌ها برای انجام مطالعات مربوط به ارزیابی آثار زیست‌محیطی اشاره کرد. مشارکت این سازمان‌ها در فرایند توسل به مراجع قضائی نیز اهمیت دارد، زیرا این سازمان‌ها اغلب به عنوان مدافعان واقعی محیط‌زیست در مراحل مختلف دادرسی، اعم از این که مستقیم یا باواسطه طرف دعوا باشند، ظاهر می‌شوند.

چهارم در خصوص اصل مشارکت که موضوع این تحقیق است باید اذعان کرد که با وجود شرکت ایران در اکثر کنفرانس‌های بین‌المللی مربوط به محیط‌زیست که

۹- رجوع شود به فصل ۳۶ دستور کار ۲۱ متأثر از گزارش کمیسیون برون‌تلدند.
 ۱۰- برای مطالعه بیشتر در این زمینه رجوع شود به: شناسنامه سبز ایران، با حمایت سازمان‌ها و صنایع دوست‌دار محیط‌زیست، انتشارات مؤسسه فرهنگی - هنری قاب سبز، ۱۳۸۱، صص ۷۰۶.

منابع

Bazel convention on the control of transboundary movement of hazardous wastes and their disposal. 1989.
 Constitution of Islamic republic of Iran.
 Convention on international trade in endangered species of wild fauna and flora. Washington, 1973.
 Convention on the conservation of migratory species. (CMS) Bon, 1979.
 Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters, Aarhus, June 25, 1998.
 Dabirseayghi manoochehr, Environmental crisis, modiriyate emrooz publication, first edition, 2004. [In Persian]
 Ghasemi, naser, environmental criminal law, Jamalolhagh publication, second edition, 2001. [In Persian]
 Hashemi, seyed Mohammad, constitutional law of Islamic republic of Iran, volume II, fifth edition, dadgostar publication, 2001. [In Persian]
 Huntington, Nelson, J M. 919760, No Easu choice: political participation in developing countries, Cambridge: Harvard University Press. 2008.
 Joe palmer. Environmental education in the 21st century, Ali khorsanddoost translation, samt publication, first edition, 2007.
 Paul, S. Community participation in development projects: the World Bank experience, World Bank Discussion Papers, No. 6, The World Bank, Washington, DC.; 1987: 44.
 Ramazani ghavamabadi M H. study about content of participation in international environmental law, Journal of pajuheshe hoghoogh; 2010; 29. [In Persian]
 UNDP. Report of Development Program: Capacity development: Technical Advisory Paper II. Management Development and Governance

نظر ولایت مطلقه امر و امامت امت بر طبق اصول آینده این قانون اعمال می‌گردند. این قوا مستقل از یکدیگرند. صراحت اصول ۶۰ و ۱۱۳ قانون اساسی نیز به‌خوبی مؤید جایگاه رییس جمهور است.
 ۳- اصل ۱۱۳ مقرر می‌دارد: «پس از مقام رهبری رییس جمهور عالی‌ترین مقام رسمی کشور است و مسئولیت اجرای قانون اساسی و ریاست قوه مجریه را جز در اموری که مستقیماً به رهبری مربوط می‌شود، بر عهده دارد.»
 ۴- براساس اصل ۱۲۷ قانون اساسی، رییس جمهور می‌تواند در موارد خاص، برحسب ضرورت با تصویب هیأت وزیران نماینده، یا نمایندگان ویژه با اختیارات مشخص تعیین کند. در این موارد تصمیمات نماینده یا نمایندگان مذکور در حکم تصمیمات رییس‌جمهور و هیأت وزیران خواهد بود.
 ۵- کمیسیون فرهنگی از کمیسیون‌های دائمی دولت است و اعضای اصلی آن را وزیر فرهنگ و آموزش (وزیر آموزش و پرورش، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی) تشکیل می‌دهند.
 ۶- براساس مصوبه اول با تأکید بر این که حفاظت و حمایت از محیط‌زیست دریایی در نامه فلات قاره و منطقه انحصاری و اقتصادی از حقوق انحصاری ایران است. علاوه بر تأکید بر اطلاع‌رسانی گزارش‌های فنی به نظام، مشارکت عمومی کشورهای دیگر برای حفاظت از محیط‌زیست دریایی این مناطق مورد توجه قرار گرفته است.
 ۷- با توجه به شکل‌گیری و تأسیس رشته حقوق محیط‌زیست در دانشگاه شهید بهشتی در حال حاضر از یک سو ضرورت گسترش این اقدامات مطرح است و از طرفی دیگر تأسیس دانشگاه یا دست کم دانشکده حقوق محیط‌زیست در کشور باید مورد توجه قرار گیرد. منعکس در:
 قاسمی، ناصر. حقوق کیفری محیط‌زیست، انتشارات جمال‌الحق، چاپ دوم، ۱۳۸۰، ص ۵۲.
 ۸- در اواخر خرداد ماه ۱۳۸۰ سمینار بین‌المللی «محیط‌زیست، دین و فرهنگ» با شرکت نمایندگان ادیان در تهران تشکیل شد.

Division, UNDP: Geneva; **1997**.

UNICEF. (1985). E/ICEF/85, 'Selected Case Studies on Programs for Women. Supported by UNICEF', Economic and Social Council, United Nations, New York; **1992**.

United Nation Convention On Environmental and Development Declaration, Rio-June; **1992**.

Vienna convention for the protection of the ozone layer. Vienna; **1987**.

World Bank. The World Bank and participation. Report of the Learning Group on Participatory Development. Washington, DC; **1994**.

Zarei M H. good governance, sovereignty and government in Iran", tahghighate hoghooghi magazine; **2007; 40**. [In Persian]

